

De mirakels en de trend

Economische geschiedenis van de periode 1945 – 1963

PROF. DR. J. PEN

Herrijzend Nederland 1)

Iedereen weet dat we er in 1945 economisch slecht voorstonden, maar beseffen we nog hoe erg het was? Zeker, de oudere lezers van dit artikel zullen zich de magere mensen herinneren, de afgebroken huizen, de slechte verbindingen, de uiterst krappe voedselvoorziening (het woord alleen al!). Sommige Rotterdammers zien de verwoestingen aan de haven nog voor zich. Hele stukken van Nederland stonden onder het zoute water. Maar die herinneringen zijn in ons collectieve geheugen overspoeld door de wetenschap-achteraf dat het herstel zich snel heeft voltrokken. De armoede werd in die eerste jaren nauwelijks gevoeld. We waren bevrijd, er was te eten, we liften met vrachtwagens mee, de schaarste werd allerwege sportief opgevat. We hoopten dat de kleine ongemakken tijdelijk zouden zijn, en die hoop is vervuld.

Het is met Nederland en Europa goed afgelopen. De basis voor het herstel werd gelegd in de eerste vijf jaren na de bevrijding. Daarna ging het bijna vanzelf. Zo lijkt het tenminste, voor wie zich losmaakt van de gevaren en de valkuilen die er toch telkens waren; speciaal in die eerste periode. Wie daar toen over nadacht, kreeg het wel eens benauwd. Achteraf gesproken was daartoe echt wel aanleiding, vooral in het précaire jaar 1947 2). Tenzij iemand een ijzeren vertrouwen had dat het allemaal in orde zou komen.

De optimistische visie op herrijzend Nederland dringt zich op als we naar de trend kijken. „Trendwatching” oefent een eigenaardige invloed uit op de menselijke geest: het kan ons het gevoel geven dat de economische ontwikkeling zich langs natuurlijke weg voltrekt, onafwendbaar, luisterend naar de neoklassieke logica. Net zoals Kant, die naar de sterrenhemel boven ons keek en een verband legde met de zedenwet in ons, zo kunnen wij uit de statistische groeilijnen van het nationaal produkt gemakkelijk besluiten dat er immanente wetten van de economische geschiedenis bestaan. De produktiviteit stijgt volgens het quotiënt van technische vooruitgang en arbeidsaandeel — de magische formule van de evenwichtige groei. Het probleem van de eerste jaren na de bevrijding bestond er dan in, dat we even moesten zorgen op de trend terecht te komen.

Die sprong was overigens niet gering en de springer stond zwak op de benen. Het productieapparaat dat voor de wederopbouw moest zorgen, was ten dele verwoest, ten dele versleten. De voorraden waren weg. Sommige basisvoorzieningen — in het bijzonder die van steenkool — leverden knelpunten op. Er heerste nogal wat verborgen werkloosheid, want het aantal kapitaalgebonden arbeidsplaatsen was teruggegaan en er moest dus arbeidsintensief worden geproduceerd. De arbeidsproductiviteit was laag. De invoer was gering; de traditionele handelskanalen waren afgesneden, de resterende goederenbeweging zat vastgesnoerd in een reeks van restricties en vergunningsstelsels. De deviezen waren verdwenen. Omdat de mensen moesten leven werden er lonen uitbetaald, die de produktiviteit ver overtroffen. Er was geen ruimte om te sparen en deviezen te verdienen.

Het valt eigenlijk nauwelijks te begrijpen dat de produktie, volgens schattingen van die tijd, slechts 25% beneden het peil van 1938 lag. Van sommige produkten maakten we weliswaar méér dan in 1938. Aardappelen b.v., en suikerbieten. De mensen aten twee keer zo veel vis. Maar boter en kaas stonden op 50% van voor de oorlog en de kolenproduktie op 75%. Daarbij moeten we in aanmerking nemen dat 1938 al geen florissant jaar was. Door de depressie was de produktieomvang ver onder de trend gezakt. De werkloosheid bedroeg toen 16% en de produktiviteit was lager dan mogelijk was. Misschien is het niet overdreven om te stellen dat de produktie in 1945 slechts de helft bedroeg van hetgeen, zonder depressie, oorlog en bezetting, had gekund.

Maar tevens ligt in deze gedachte iets van een verklaring voor het feit, dat we in een paar jaar, zo rond 1948, weer aangeland waren op het vooroorlogse produktieniveau. Misschien is het waar dat het economisch leven in veel mindere mate wordt beheerst door de voorraad dood kapitaal dan de materialisten — en wie kijkt naar materiële vernielingen krijgt gemakkelijk iets materialistisch — geloven. De ontredde havens, de verwoeste spoorwegen, het verdwenen machinepark blijken achteraf minder belangrijk geweest te zijn dan het behoud van de werkkraft, de vakbekwaamheid, de vindingrijkheid en het organisatietalent van de bevolking. De menselijke infrastructuur was in 1945 blijkbaar nog aanwezig, en dat heeft ons er bovenop geholpen. Dit inzicht klopt met de resultaten van theoretisch onderzoekingswerk, die omstreeks 1956 beschikbaar kwamen (Abramowitz, Fabricant, Solow, Denison): de groei van de arbeidsproductiviteit valt minder te verklaren uit een groeiende kapitaalintensiteit dan uit iets wat „technische vooruitgang” wordt genoemd en dat neerkomt op toenemende scholing, nieuwe vindingen, betere organisatie,

1) De cijfers in dit artikel zijn ontleend aan de *Centraal Economische Plannen, de Industrialisatienota's*, het gedenkboek van de Herstelbank, *Tien jaar economisch leven in Nederland*, 1955, M.M. Postan, *An economic history of Europe 1945-1964*, 1967 en, natuurlijk, aan de oude jaargangen van de *ESB*. Dank komt toe aan G. Brouwers voor zijn stimulerend commentaar — hij weet als geen ander waarover dit artikel gaat omdat hij vanaf 1947 secretaris-generaal van EZ was en als zodanig het beleid van dag tot dag heeft meegemaakt. (Gemaakt zeggen sommigen, maar dat is toch overdreven.)

2) Eigenlijk herinner ik me die benauwdheid ook niet zo erg goed. Thuis was er niets van te merken — we kochten onze eerste Zaalbergkommen, die het tot op heden hebben uitgehouden. Op het Ministerie van Economische Zaken, waar ik werkte, was de stemming verschildend, al naar gelang van de persoon. Mijn chef was P.C. van Traa, hoofd van de afdeling Economisch Onderzoek, op het eerste gezicht een pessimist, maar met een zeker vertrouwen in de lange termijn. In het zolderkamertje naast het mijne zat L.A.Ph. van der Leij, die een sombere kijk op actuele gebeurtenissen paarde aan het geloof, dat de wereld zinvol in elkaar zit. In *ESB* van die jaren zijn talrijke kleine berichten aan te treffen over de kolencrisis, de snelle uitputting van de buitenlandse tegoeden, maar geen artikelen over de naderende ineenstorting van de Westeuropese economie. Met één uitzondering, namelijk het stuk van Vredegoor dat hierna nog ter sprake komt (15 juli 1947). Tegenwoordig zijn de mensen veel somberder, is het niet over het één dan wel over het ander.

een verstandiger politiek, kortom op de menselijke factor.

Die korte herstelperiode was overigens correct voorspeld door Tinbergen. In de *Eerste nota over het nationaal welvaartsplan 1946* van het Centraal Planbureau i.o. werd de periode waarbinnen het machinepark van landbouw en industrie op peil moest zijn, gesteld op drie jaar. Voor de metaalindustrie gold een hogere prioriteit en het verkeersapparaat moest binnen een jaar zijn opgebouwd tot een peil waarin het geen knelpunt zou vormen.

Toen het eerste herstel achter de rug was, dus na een jaar of drie, vier, ging de produktie verder omhoog met een vaart, die in de geschiedenis niet eerder was vertoond. In 1963 kon Nederland bogen op een nationaal produkt dat ruim twee keer zo hoog was als in 1938. Per hoofd was de stijging iets bescheidener, maar deze kwam toch neer op ongeveer 60%, en daarbij had een groeiende bevolking in de welvaarts-groei weten te delen 3). Bovendien was iedereen die dat wenste, aan het werk. We hadden de oude trend van 2 à 3% groei per jaar niet alleen opgepikt, maar ook naar boven omgebogen. Tussen 1948 en 1963 bedroeg het jaarlijkse groeipercentage van het bruto nationaal produkt (BNP) maar liefst 4,7. (Het zou daarna nog hoger oplopen, maar mijn artikel eindigt bij het begin van de kleine Gouden Eeuw der jaren zestig).

Andere landen deden trouwens hetzelfde. Ze trokken zich aan elkaar op. Frankrijk zat met 4,6% vlak bij ons. Zweden en België met circa 3,5% wat lager. Engeland bleef achter met een groei van 2,5%. Zwitserland wist, dank zij of in weerwil van de afwezigheid van oorlogsschade, 5,1% te halen. Aan de top stonden Italië met 6% en de Bondsrepubliek met 7,6%. Dat laatste fenomeen werd, niet ten onrechte, met verbazing gadeslagen — het leek wel haast of een land eigenlijk een oorlog moest verliezen om vervolgens iedereen in welvaart te kunnen overtreffen. Veel hangt daarbij natuurlijk af van het gedrag der overwinnaars. Het lijkt overigens geen twijfel dat Nederland sterk van de Duitse voorspoed heeft geprofiteerd. Als het naziland in 1945 in stukken was geknipt en teruggebracht tot een agrarische staat, hetgeen door sommigen werd gewenst, dan zou Nederland nooit zijn BNP hebben kunnen opstuwen op de manier waarop het nu is gebeurd. Het getuigde dus niet alleen van humanisme, maar ook van welbegrepen eigenbelang dat ten onzent werd gepleit voor een snel herstel van Duitsland. In deze geest schreef K.P. van de Mandele vele stukken in *ESB*. Het was geen wonder, dat de Nederlandse regering begin 1946 een nota stuurde aan de geallieerden waarin werd gepleit voor wederopbouw van het land dat zoveel ellende had teweeggebracht.

Terwijl de Europese groei zelfs voor de „trendwatchers” onverhoeds hoog uitvalt, levert de naoorlogse geschiedenis voor de minder neoklassiek ingestelden eigenlijk een reeks van wonderbaarlijke gebeurtenissen op. Er werd dan ook veel gesproken over het *Wirtschaftswunder*, *le miracle français* en *het Nederlandse wonder*. Die mirakelen betroffen niet slechts het snelle herstel van de inkomensgroei, maar ook van de werkgelegenheid en de betalingsbalans.

De werkgelegenheid

In 1945 was het scheppen van werk niet onze eerste zorg. Brood op de plank en herstel van de verwoestingen hadden een hogere prioriteit. Toch waren we lang niet gerust over de toekomstige werkgelegenheid. De werkloosheid van de jaren dertig leefde nog in de herinnering. Er werd een flinke bevolkingsgroei verwacht — en die is er ook gekomen. Tussen 1945 en 1963 nam het aantal Nederlanders toe met ruwweg de helft. Hoe al die mensen werk moesten vinden, was aanvankelijk niemand duidelijk. De berekeningen, die destijds in de mode waren, gingen uit van wat we nu „clay-clay” zouden noemen; kapitaalgebonden arbeidsplaatsen werden, op papier, in het leven geroepen door investeringen. Het benodigde investeringsbedrag per hoofd, vermenigvuldigd met de te verwachten aangroei van het aantal werkzoekenden, leverde zulke schrikbarende bedragen op dat de algemene stemming

er een was van „dat halen we nooit”. We kunnen de besparingen niet boven water krijgen, de afzetmogelijkheden ontbreken, de Nederlandse ondernemers zijn niet ingesteld op zulke kolossale investeringen. Natuurlijk, we zouden ons uiterste best moeten doen om de industrialisatie van de grond te krijgen, maar lukken zou het wel niet. Het enige wat erop zat, was dus: emigratie. De regering ging dan ook haar onderdanen aanraden om maar elders een goed heenkomen te zoeken. Er werd een *regeringscommissaris voor de emigratie* benoemd en wie het land definitief verliet, kon een subsidie krijgen. In 1954 was vijf procent van de Nederlanders vertrokken, de meesten naar Canada en Australië. (Adviezen aangaande een wat tragere voortplanting werden door de regering niet verstrekt.)

Met de werkgelegenheid is het wonder boven wonder goed afgelopen. Het industrialisatieprogramma slaagde op een manier, die we in die eerste jaren nauwelijks voor mogelijk hadden gehouden — ik kom daar nog op terug. De werkgelegenheid in de industrie steeg van 1,4 mln. arbeidsplaatsen in 1948 naar 1,8 mln. in 1962. De dienstensector, waarover toen minder werd gesproken dan nu, zorgde voor een zelfde aanwas: van 1,3 mln. arbeidsplaatsen in 1948 naar 1,7 mln. in 1962. (Overigens kwam deze groei laat op gang. In het begin van de jaren vijftig groeide de werkgelegenheid in de dienstverlening met minder dan 1% per jaar; rond 1960 was dat 3% geworden.) De overheid gaf in 1948 werk aan 0,29 mln. mensen en in 1962 was de personeelsbezetting 0,37 mln. Daarentegen kromp de agrarische werkgelegenheid in: van 0,54 mln. naar 0,42 mln. arbeidsplaatsen, zulks in overeenstemming met de verschuiving van primaire naar secundaire produktie die zich allerwegen in Europa voordeed. (In 1950 zorgde de landbouw nog voor 17% van de werkgelegenheid, in 1963 was dat 12%.) Enkele jaren na de bevrijding bereikten we volledige werkgelegenheid; in 1950 lag de werkloosheid onder de 3%. Aan het eind van de hier besproken zeventienjarige periode was de werkgelegenheid zelfs maximaal; een werkloosheidspercentage onder de 1%, wat gerust een overspannen arbeidsmarkt genoemd mag worden. Tussen die twee tijdstippen was het werkgelegenheidspeil bevredigend, met uitzondering van twee à drie jaren waarin er iets mis was met de bestedingen.

De onverwachte groei van de werkgelegenheid werd veroorzaakt door het onverwachte succes van de industrialisatie en door het nóg onverwachte tempo waarin de Nederlandse uitvoer zich ontwikkelde. Maar dat laatste was ook nodig — zonder deviezen kun je geen land opbouwen, en zeker Nederland niet. De deviezen vormden aanvankelijk het grote knelpunt. Dat brengt ons op een ander probleem, dat zich in de eerste jaren benauwd liet aanzien: de betalingsbalans.

De betalingsbalans

De Nederlandse betalingsbalans heeft zich in de jaren vijftig zeer gunstig ontwikkeld. De devaluatie van 1949 met maar liefst 25% gaf flinke steun aan de uitvoer. Deze liep fantastisch: ieder jaar opnieuw zagen de vaderlandse exporteurs kans om weer méér goederen over de grens te stuwen. Het gemiddelde volumeaccres bedroeg in die jaren 10% per jaar. Veredelde landbouwprodukten namen in het pakket een voorname plaats in en ook de transitohandel kwam goed op gang. De expansie ging samen met een bevrijding van de internationale handel uit de klauwen van protectie, restrictie en bilateralisme, de slechte erfenissen van de depressie en de oorlog. Reeds onmiddellijk kon Nederland profiteren van zijn verbondenheid met België en Luxemburg in de Benelux. De „General Agreement on Tariffs and Trade” (GATT), opge-

3) Het reële vermogen per hoofd steeg sterker dan het inkomen. Tussen 1950 en 1963 deed zich bijna een verdubbeling voor. Het aantal auto's groeide als de konijnen: van een kleine 50.000 in 1946 naar 140.000 in 1950 naar bijna een half miljoen in 1963.

richt in 1947, droeg geleidelijk bij tot de verlaging der invoer-rechten. Na 1948 zorgde het overleg in het kader van de Organisatie voor Europese Economische Samenwerking (OEEB) voor liberalisatie van de intra-Europese handel (zie hierna) en na 1958 kwam daar de sterke impuls van het verdrag van Rome bij. De nieuwe export was dan ook vooral op Europa gericht; in 1950 ging ongeveer een derde van de Nederlandse uitvoer naar de zes EEG-landen; in 1963 was dat aandeel tot boven de vijftig procent gestegen. Europa was het sterke trekpaard. De betalingsbalans weerspiegelde de expansie van de export. Reeds in 1952 hadden we een overschot op de lopende rekening, dat bijna voortdurend werd gehandhaafd. Het zou zelfs nog eerder zijn ingetreden als in 1950 de Korea-crisis niet had toegeslagen die een sterke stijging van de grondstoffenprijzen tot gevolg had die niet in de uitvoer kon worden doorberekend. Maar de betalingsbalansoverschotten van de jaren vijftig waren stellig een klein mirakel als we haar vergelijken met de impasse die daaraan voorafging.

Want meteen na de oorlog verkeerde het internationale verkeer in een toestand, die met het woord „balans” al heel vreemd wordt beschreven. Nederland moest consumptiegoederen invoeren om de mensen eten te geven, alsmede grondstoffen en kapitaalgoederen om de produktie op gang te krijgen, maar het had zelf haast niets om uit te voeren. Daar kwam nog bij dat Nederlands-Indië met ongeveer dezelfde situatie worstelde — van Nederland werd hulp verwacht, en inderdaad zijn er in die eerste jaren o.a. katoenen goederen naar de Oost verscheept. In 1945 vertoonde de betalingsbalans een tekort waarvan niemand achteraf heeft kunnen vaststellen hoe groot het was, maar omvangrijk was het wel. Over 1946 kennen wij het cijfer: f. 1,36 mrd. ofte wel een kleine 20% van het nationale inkomen; en over 1947 was het f. 1,6 mrd. Tot mijn verrassing bleek bij het nazoeken van oude statistieken, dat we nog wel degelijk iets wisten te exporteren: het dekkingspercentage beliep in 1946 (exclusief dienstenverkeer) 36% en in 1947 was het al 46%. Dat mag dan meevallen, maar de tekorten waren wel schrikbaar. Ze werden nauwelijks gedekt door schenkingen: het Zweedse wittebrood kwam weliswaar uit de lucht vallen door toedoen van de „United Nations Relief and Rehabilitation Administration”, een voortreffelijke organisatie die de ergste nood lenigde, maar voor ons land speelden deze giften kwantitatief een beperkte rol.

Er zat niets anders op dan interen. Dat gebeurde door het afstoten van buitenlandse effecten en saldi. Deze moesten allemaal worden aangegeven bij De Nederlandsche Bank (DNB), en ze werden op grote schaal gevorderd en te gelde gemaakt. Ook namen we krediet op, maar de moeilijkheid was om kredietgevers te vinden. De Amerikaanse regering verstrekke leningen, en er werden door de Nederlandse regering obligaties geplaatst in Wallstreet. In juni 1947 werd langs die weg nog \$ 20 mln. gevangen. In Europa waren echter geen rijke geldschietters voorhanden; de andere landen zaten in hetzelfde schuitje. Toch wisten we nog wat uit de Europese partners te wringen; de kredietverlening vond plaats binnen het kader van bilaterale handelstransacties en eind 1947 stonden we op deze rekeningen voor f. 125 mln. in het krijt. Maar dat was een druppel op een gloeiende plaat. Onze grootste handelspartner was vanouds Duitsland; we hadden in 1945 een mooie vordering op ze, die de tegenwaarde vormde van de „legale” diefstallen die de Duitsers hier pleegden en die ze „betaalden” via de Rijksmarkenrekening bij DNB. Die vordering was niets waard, en verder viel er over de oostelijke grens ook niets te halen.

Het dollartekort vormde een probleem apart. Onze import kwam voor een deel uit de Verenigde Staten, en dat waren juist de strategische grondstoffen en de machines. Dit gold voor alle Europese landen. Met elkaar kwamen ze in 1947 zo'n vijf miljard dollar te kort. In dat jaar was het wel duidelijk, dat de Nederlandse betalingsbalans opnieuw helemaal scheef zou lopen, met een voor 1948 verwacht tekort van zeker een miljard gulden. Op dat ogenblik wist eigenlijk niemand meer wat er moest gebeuren. Het zag ernaar uit dat een simpele

regel toepassing zou gaan vinden: wie zijn invoer niet betalen kan, moet maar niet invoeren. De technische uitvoering van een dergelijk beleid was in die tijd mogelijk, want voor iedere import was een vergunning vereist, voor de betaling ook, evenals voor de verwerking van de grondstoffen. Afknijpen, werd de boodschap, maar dat zou het herstel eveneens hebben afgeknepen. Van een soepele terugkeer naar de groeitrend zou niets terecht zijn gekomen. Er zat integendeel een gevaarlijke vicieuze cirkel in de lucht, die door A.H. Boerma in *ESB* van 25 februari 1948 als volgt werd beschreven: „Te weinig voedsel betekent te weinig kolen, te weinig kolen betekent te weinig staal, te weinig staal betekent te weinig landbouwwerktuigen, en als gevolg daarvan blijft de agrarische produktie ten achter”. Het beklemmende van dit citaat is dat het gaat over primaire levensbehoeften: de mijnwerkers kregen in de winter van 1947 en 1948 blijkbaar niet genoeg te eten om de kolenproduktie in stand te houden. (Ook uit Engeland, waar de kolencrisis scherper was dan bij ons, werd deze klacht over een te laag verbruik der mijnwerkers vernomen). Maar ook los van deze dreigende storingen in de basisvoorzieningen zou een verscherping van het deviezenregime en een bevrozing van de handelsrelaties op het minimumniveau een rem hebben gezet op de initiatieven en dus op de produktie. Het herstel zou door het terugschroeven van de invoercontingenten vrijwel zeker zijn geblokkeerd. Wat er dan precies gebeurde zou zijn met Europa en met Nederland valt moeilijk te zeggen. Het is een scenario dat beschreven staat in de „archives-si”, die volgens Anatole France in de hemel worden bijgehouden. Daartoe hebben wij geen toegang 4).

Gelukkig is het anders gelopen, vooral omdat de verantwoordelijke politici in Amerika over genoeg fantasie en solidariteit beschikten om Europa opnieuw te redden — nu niet militair, maar economisch. Reeds op 5 juni 1947 had de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken, George Marshall, in Harvard een rede gehouden. Hij zei: „Europe's requirements for the next three or four years of foreign food and other essential products — principally from America — are so much greater than her present abilities to pay that she must have substantial additional help or face economic, social and political deterioration of a very grave character”. En verder „The initiative must come from Europe”; en „the program should be a joint one, agreed to by a number, if not all, European countries”.

Het signaal werd in Europa messcherp opgevangen, gencodeerd en omgezet in actie. De regeringen zetten, samen met de Amerikanen, een operatie op touw die de instemming van de regering der VS verwierf. Op 3 april 1948 tekende President Truman de *Foreign Assistance Act*. In feite was het Marshall-plan toen al aan de gang — een der indrukwekkendste manifestaties van internationale solidariteit die er ooit zijn geweest.

Het Marshall-plan 5)

De Amerikaanse hulp diende in de eerste plaats om het betalingsbalanstekort en meer speciaal het dollartekort te overbruggen. Nederland ontving in de periode 1948–1954 een bedrag van f. 3,6 mrd. gulden, waarvan f. 3,3 mrd. aan schenkingen en f. 0,3 mrd. aan leningen. Dat was 4% van het nationale inkomen. Het hielp ons over de brug, en zulks te meer omdat ook de andere Europese landen dollarhulp kregen. Een groot deel van de deviezen kwam zo in het binnen-Europese verkeer terecht waardoor de handel weer

4) In *ESB* van 15 juli 1947 gaf H. W. J. A. Vredegoor zijn indruk van de repercussies die het afknijpen van de wereldhandel zou kunnen hebben; hij spreekt vooral over de sociale onrust in Frankrijk en Italië waar „nu reeds chaotische toestanden heersen” en waar „een burgeroorlog niet uitgesloten moet worden geacht”.

5) Over het Marshall-plan werd in *ESB* voortdurend gerapporteerd, o.a. door F. A. G. Keesing en E. H. van der Beugel.

ontdooid. Het bilateralisme kon vrij snel worden teruggedrongen. In 1950 kwam de Europese Betalings-unie (EBU) tot stand. Het tekort op de Nederlandse betalingsbalans sloeg reeds in 1952 om in een overschot; toen hadden we het lek boven water 6). Sindsdien heeft Nederland op grote schaal deviezen geaccumuleerd. In 1950 stond de goud- en deviezenvoorraad op f. 1,2 mrd. gulden; in 1963 op f. 6,6 mrd. gulden. Een welhaast mercantilistische gang van zaken, waarbij overigens te bedenken valt dat de gulden op 7 maart 1961 met 5% was gerevalueerd 7).

Dat gold overigens voor heel Europa. In 1945 waren de Europese goud- en dollarreserves te verwaarlozen. In 1950 beliepen ze \$ 10 mrd.; in 1958 waren ze verdubbeld, en in 1963 was er nog eens \$ 10 mrd. bijgekomen. Ergens onderweg verdween de dollarschaarste en sloeg om in haar tegendeel — wij begonnen ons zorgen te maken over de excessieve dollartegoeden die buiten de VS werden gehouden en die tot ondermijning van deze sleutelvaluta zouden kunnen leiden. Het kan verkeren.

Het stoppen van het gat in het buitenlandse betalingsverkeer was echter niet het enige doel van de Marshall-hulp. Een opmerkelijk neveneffect zat in de miljarden gulden, die de Nederlandse overheid in de schoot waren geworpen. Want hoe ging het: de dollars werden aan de Staat der Nederlanden geschonken, maar de importeurs moesten de dollars gewoon kopen bij DNB en daar hoopte zich dus de „local currency” op. De uitdrukking die daarvoor werd gebruikt luidde: er ontstond een z.g. *tegenwaarderekening*. Deze liep op tot f. 3,3 mrd. Met de Amerikanen was overeengekomen dat dit geld niet mocht worden verbrast. Een klein deel werd bestemd voor de financiering van de Nederlandse vestiging van het Amerikaanse bureau dat het „Europese Herstelprogramma” mee hielp regelen. Verder werden op beperkte schaal speciale projecten uit de tegenwaarderekening betaald, en die projecten moesten de produktiviteitsbevordering dienen. Zo werden dus een aantal produktiviteitscentra opgericht, een paar vakscholen gefinancierd, diverse teams van arbeiders en technici reisden naar de VS om de kunst af te kijken („technical assistance”). Ook werd een nieuwe vleugel aan het Bouwcentrum te Rotterdam betaald. De spectaculairste investering uit tegenwaardegeld was het Breedbandproject van de Hoogovens, waarin de staat participeerde; ook de Amercentrale en een uitbreiding van de ENCI (cement) werden zo gefinancierd.

Maar verreweg het grootste deel van de tegenwaarderekening, namelijk f. 2,3 mrd., werd „neutraal” besteed, dat wil zeggen aan rijksuitgaven, die reeds waren gevoteerd. Het kwam er eigenlijk op neer dat deze miljarden in de plaats traden van belastingen en leningen, die zonder deze „neutrale” bestemming nodig waren geweest. Nog anders gezegd: het tegenwaardegeld kwam via de kapitaalmarkt op de particuliere bestedingen ten goede aan de wederopbouw.

Nog belangrijker was een derde gevolg van het Marshallplan: het effect op de Europese samenwerking. De Amerikaanse regering had heel weinig voorwaarden aan de hulp verbonden, maar twee dingen waren stond af aan duidelijk gestipuleerd. De ontvangende landen moesten zelf plannen maken voor de verdeling van de dollars en ze moesten het over die verdeling eens zien te worden. De Amerikanen wensten zich niet te begeven in een mogelijk wespennest van Europese begierigheid. In de tweede plaats drong de Amerikaanse regering aan op liberalisatie van het handelsverkeer; de dollarhulp werd immers verstrekt om het gevaar van zich verscherpende handelsrestricties te bezweren.

Het is voor de naoorlogse Europese ontwikkeling beslistend geweest, dat de landen deze Amerikaanse uitdaging effectief hebben beantwoord. De enige grote tegenslag zat bij het feit, dat meteen bij de eerste bespreking tussen Bevin, Bidault en Molotov (27 juni 1947) bleek dat de Russen, aan wie de hulp eveneens was aangeboden, weigerden mee te doen. Ook de Russische satellieten vielen af, waarschijnlijk tegen hun zin. Dan maar niet, was de opvatting van de zestien anderen. Zij richtten met bekwame spoed een tijdelijk overleg-

orgaan op dat later (16 april 1948) werd omgezet in de Organisatie voor Europese Economische Samenwerking (OEES), die werd gevestigd in Parijs. De delegaties zetten zich aan het opstellen van nationale programma's ten einde ieders deel in de dollarhulp te specificeren. Deze exercities hadden gemakkelijk tot een enorm onderling gekrakeel kunnen leiden, maar dat gebeurde niet. Er kwam een gemeenschappelijk plan voor het derde kwartaal van 1948 uit de bus, waarbij in het voorbijgaan het instituut van het „landenonderzoek” werd ingevoerd, dat binnen de OESO nog steeds bestaat. Het totaalbedrag, dat voor 1948/1949 nodig werd geacht, was nauwelijks groter dan hetgeen de Amerikanen te bieden hadden: de OEES had \$ 4,8 mrd. willen hebben, en kreeg bijna \$ 4,7 mrd. En de verdeling over de landen was bijna precies dezelfde als die welke in het Europese overleg was afgesproken 8).

De constructieve sfeer van die tijd kwam ook goed van pas bij de verwelkoming van de tweede Amerikaanse wens: de vrijmaking van het onderlinge handelsverkeer. Ook op dit gebied was het gevaar van enghartig nationalisme niet denkbeeldig. Ieder land zat nog diep in de penarie en vrijmaking van de invoer druiste in tegen de begrijpelijke neiging tot soberheid en dirigisme, die vele regeringen bezielden. Vooral Engeland was daarvan een sterk voorbeeld. Sir Stafford Cripps was welhaast de vleesgeworden „austerity”. Niettemin slaagde de OEES erin, de invoer geleidelijk van de knellende kwantitatieve restricties te ontdoen. Reeds binnen enkele jaren was 70% geliberaliseerd, en aan het eind van de Marshall-periode 90%. Ook werd het betalingsverkeer gemultilateraliseerd, iets waar vooral Nederland sterk op had aangedrongen. In 1950 kwam, als vervolg hierop, de Europese Betalingsunie tot stand.

Het overleg tussen de Europese landen legde de basis voor tal van andere vormen van samenwerking. Het is waar, dat reeds voor 1948 verschillende vormen van Europese coöperatie tot stand waren gekomen. Onze eigen Benelux dateert, zij het voorshands in de vorm van een douane-unie, van 1944 (en heeft stellig een flinke steun aan het Nederlands herstel gegeven, want de thuismarkt was meteen verdubbeld!). In juni 1945 werd de, thans vrijwel door iedereen weer vergeten „European Coal Organization” opgericht, die een belangrijke rol speelde bij de verdeling van de kolenimport uit de VS. Andere internationale projecten, waarover werd gedacht, kwamen niet van de grond; de „European Reconstruction Finance Corporation” met als zetel Londen en de „Rhine and Ruhr Valley Corporation” (waarin Nederland de leiding zal

6) Vooral als we bedenken dat toen de binnenlandse goederenvoorraden weer op peil waren. Men kan namelijk — Zijlstra deed het in *ESB* van 5 mei 1955 — het betalingsbalanstekort in verband brengen met de binnenlandse voorraadvorming, en redeneren dat deviezen worden opgeofferd om in de fabrieken en de magazijnen de activa weer op het normale niveau te brengen. Dan mogen we het betalingsbalanstekort en de voorraadvorming sommen, en zo gezien heeft Nederland eigenlijk al sinds 1949 geen tekort meer gehad. (De redenering is thans weer actueel, maar dan in omgekeerde richting: de aardgasvoorraad verdwijnt en wie wil kan de betalingsbalans voor de intering corrigeren).

7) Voor Zijlstra en De Pous, resp. minister van Financiën en minister van EZ was dit een moeilijke beslissing. De regering volgde in feite de devaluatie van de Duitse mark. Daarmee werd de inflatie afgeremd, maar de exporteurs werden benadeeld. H.J. Hofstra, ambtsvoorganger van minister Zijlstra, was er tegen en gaf daarvan blijk in *ESB* van 15 maart 1961. Hij noemde de revaluatie onverantwoord: het Nederlandse volk en „willekeurig getroffen bedrijfstakken” zouden met de brokken komen te zitten. Dat bleek in de jaren zestig toch wel mee te vallen.

8) Waarbij te bedenken valt dat de Amerikanen en hun *Economic Cooperation Administration* (onder leiding van Averell Harriman) voortdurend in contact stonden met de nationale regeringen. De overlegactiviteit was in die dagen gigantisch en de vele mensen die er aan deelnamen, waren voor het grootste deel geen diplomaten van de oude stijl. Er werden in de landen afzonderlijke diensten opgericht. Wij hadden een regeringscommissaris voor het Europees Herstelprogramma: dr. H.M. Hirschfeld, geassisteerd door drs. E.H. van der Beugel.

nemen, „wij eisen dit” schreef K.P. van de Mandele in *ESB* van 9 juli 1947), bleven onopgericht. Maar het lijdt geen twijfel dat het Marshall-plan is geslaagd, niet slechts omdat het Europa over een dood punt hielp, maar ook omdat het een sterke stimulans bood voor overleg en integratie. Toen later de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS) werd opgericht (in 1953), door katholieke staatslieden met een gemeenschappelijke kijk op de toekomst van Europa, en de Europese Economische Gemeenschap (EEG) in 1958, kon men in zekere zin aansluiten bij de geest van de OEES. Met deze nieuwe vormen van integratie door de zes werd een ontwikkeling doorgezet, die door de OEES niet kon worden gerealiseerd, omdat deze organisatie daarvoor toch te heterogeen was en in supranationale zin te weinig bewerktuigd. De echte vrije markt werd niet door de OEES maar door de EEG tot stand gebracht. Maar het Chateau de la Muette in de Rue André Pascal blijft voor velen, waaronder de schrijver dezes, het symbool van een Europese solidariteit die in kritieke tijden haar uitzonderlijke waarde heeft bewezen.

De liberalisatie

Vlak na de oorlog was zo ongeveer alles op de bon. Bedrijven werden bevoorraad naarmate ze konden bewijzen dat ze aan de hongerige consumenten hadden geleverd. De *Rijksbureaux voor Nijverheid en Handel* regelden de distributie. Bijna iedereen wilde wel graag van dat systeem af, maar niet iedereen vond zulks ook meteen verantwoord. Zo ontstond zich in de eerste jaren een levendige discussie over de ontwrichting, die het gevolg zou zijn van een overrijd vrijgeven van de consumptie. Ook werden systemen bedacht waarbij algemene en verhandelbare consumptiebonnen de plaats zouden innemen van de textielbon en de kolenbon 9), maar niettemin was in een paar jaar vrijwel de hele binnenlandse distributie afgeschaft. Zo gingen in 1948 de schoenen van de bon, de melk en het brood, in 1949 gevolgd door eieren, boter, margarine, sinaasappelen, textiel, sigaretten, kaas en vlees. (De opsomming dient om een beeld op te roepen van hoe het toeging). Alleen de kolen bleven gerantsoeneerd tot 1954. Deze liberalisatie kwam aan het herstel ten goede, en zij werd op haar beurt mogelijk gemaakt door de geldzuivering en het strakke monetaire beleid, waarover nader. Het deviezenverkeer bleef overigens langer aan controle onderworpen.

Met deze afschaffing van de rantsoenering was het debat over de inrichting van de samenleving echter lang niet gesloten. Na de bevrijding overheerste de opvatting, dat het economisch verkeer op de een of andere manier geordend zou moeten worden. Vooral ir. H. Vos — de eerste Minister van Economische Zaken na de oorlog — was een overtuigend voorstander van een planeconomie. In zijn visie zou ook het Centraal Planbureau (CPB), dat bij wet van 24 maart 1946 werd opgericht, (maar al bestond sinds september 1945, met i.o. achter zijn naam) in de geleide economie een dominerende rol moeten spelen. Deze opvatting werd echter als te dirigistisch door de meerderheid van het parlement verworpen. In katholieke kring leefde veeleer een voorkeur voor een meer gedecentraliseerde variant van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie (pbo), en die is er dan ook gekomen. Een éclatant succes werd de pbo echter niet. Behalve in de landbouw en in het kleinbedrijf nam deze vorm van samenwerking niet de vlucht die de aanhangers van het corporatisme hadden gehoopt. (De particuliere kartels bloeiden wel, maar dat is een heel ander verhaal.) Het CPB kreeg, onder leiding van Tinbergen, de rol die het nu nog speelt: de ontwerper van een „samenhangend geheel van schattingen en richtlijnen”, dat de regeringspolitiek tot intellectuele steun kan zijn. Rechtstreeks ingrijpen door het CPB in het bedrijfsgebeuren heeft nimmer plaatsgevonden. Maar invloed op het beleid was er wel, al kan deze moeilijk precies worden omschreven.

Achteraf gezien heeft de snelle liberalisatie stellig bijgedragen tot het herstel. In Engeland, waar het gedetailleerde ingrijpen in het bedrijfsleven langer werd volgehouden dan op

het continent, heeft de economische renaissance langer op zich laten wachten. Dat bewijst niet alles, maar het geeft wel een lichte aanwijzing 10).

Tegelijk met de rantsoenering werd het gedetailleerde stelsel van maximumprijzen afgeschaft. Er bleef een meer globale prijspolitiek over, die moest voorkomen dat de nog steeds aanwezige verkopersmarkt leidde tot sterke prijsstijgingen. Dat heeft ons voordelen opgeleverd. Illustratief is dat de devaluatie van de gulden met 25% in 1949 slechts voor een deel in het prijspeil doorwerkte. En verder werden de prijzen van landbouwproducten in de hand gehouden, te meer omdat in deze sector zwaar werd gesubsidieerd. De Nederlandse concurrentiepositie was in die eerste jaren lang niet slecht; wij vergeleken ons toen vooral met Engeland, een van onze grootste handelspartners van die tijd, en die vergelijking viel gunstig uit. Ook ten opzichte van de Belgen lagen we in die eerste jaren goed in de markt, zo goed dat in 1952 een hevige spanning in de Benelux ontstond, die bijna tot uiteenspatten van dit samenwerkingsverband leidde. Van doorslaggevend belang daarbij bleef natuurlijk de loonpolitiek, die zeer veel heeft bijgedragen tot het Nederlandse mirakel; maar zij kon alleen worden gevoerd in samenwerking met een globale prijsbeheersing. Het hielp ook dat de huren onder controle bleven. Ze konden daardoor de snel stijgende bouwkosten niet bijhouden. Op het punt van de krappe huren legden de diverse Nederlandse regeringen een mate van behoudzucht aan de dag, die ons tientallen jaren later nog duur zou komen te staan 11).

De bestedingspolitiek

In normale tijden is de monetaire politiek een kwestie van behoedzaam schipperen tussen onder- en overbesteding, tussen inflatie en een te krappe geldmarkt. Maar in de eerste jaren na de oorlog was dat nog niet zo. Nederland was overspoeld door een geweldige hoeveelheid oorlogsgeld. Onaantrekkelijk zink en vieze munt- en bankbiljetten, vooral ontstaan als tegenwaarde van de marktrekening die De Nederlandsche Bank zich had laten opdringen. De geldcirculatie was veel te groot voor de kleine goederenhoeveelheid, die ten dele ook nog gerantsoeneerd was. Geldvernietiging was dus geboden. Zoals iedereen weet werd de operatie uitgevoerd door minister P. Liefstink. Met een snelheid, die alleen verklaarbaar is uit de legendarische werkkraft van de minister en de toewijding van zijn ambtenaren (die toch ook wel eens mopperden) werd de geldzuivering geklaard. Op 26 september 1945 werden alle oude biljetten ongeldig; tevoren had iedereen een nieuw tientje in ontvangst kunnen nemen. (Bank- en muntbiljetten van f. 100 waren al eerder, op 9 juli 1945, ingetrokken). Het oude geld werd bijgeschreven op

9) Oïf wel een legalisering van de zwarte handel in bonnen. Dit laatste werd bepleit door C.N.F. Swarttouw in *ESB* van 25 juni 1947 en fel bestreden door o.a. H. Ponsen in *ESB* van 8 oktober 1947, die er o.a. inflatie en onrechtvaardigheid van verwachtte. De arbeider zou zijn boterbon opofferen voor minder essentiële dingen; tot schade voor de „fysieke volkskracht”.

10) De ernstige crisis waarin Engeland de eerste jaren weggled, kan ook anders worden uitgelegd. De Amerikanen hadden een dollarlening verstrekt onder voorwaarde dat het pond en de dollar convertibel zouden zijn, althans voor lopende transacties. Dit leidde tot snelle uitputting van het krediet. In de planning werden fouten gemaakt, in dier voege dat te veel onnodige producten werden geïmporteerd. Deze fouten zijn beschreven door G. Stuvell in *ESB* van 22 oktober 1947.

11) Reeds in *ESB* van 2 juli 1947 voorspelde A.G. Lubbers dat een voortzetting van de politiek der lage huren zou leiden tot intering op de woningvoorraad. Hij heeft ten dele gelijk gekregen: ten dele is de moeilijkheid ondervangen door massieve subsidies en door een verschuiving naar het eigen-woningbezit. In de hier beschouwde periode nam de woningvoorraad toe met ruim de helft, maar het aantal bewoners steeg bijna net zo sterk; het netto effect was een daling van het aantal mensen per woning met ruim 10%. Dat had beter gekund.

geblokkeerde rekeningen, die zoetjesaan weer werden vrijgegeven. Een deel van het geblokkeerde geld werd gebruikt voor belastingbetaling. In september 1945 kwam de Wet op de vermogensaanwasbelasting tot stand en in juli 1947 nog eens een Wet op de vermogensheffing. Een deel van het ingeleverde geld werd blijvend omgezet in tegoeden op de Grootboekrekeningen. Door de heffingen verdween ongeveer drie miljard gulden uit de circulatie. Via het Grootboek bleef zo'n f. 1,3 mrd. belegd. Een deel van het oude geld was helemaal niet boven water gekomen: het was blijkbaar te zwart om het daglicht te verdragen. Alles bijeen was de geldhoeveelheid drastisch verkleind. De zwevende koopkracht was goeddeels afgeroomd en aan de zwarte handel was een slag toegebracht. Er ontstonden nieuwe prikkels voor de produktie, want iedereen wilde graag van dat nieuwe geld verdienen. Het inflatiegevaar was teruggedrongen en er kon een begin worden gemaakt met het herstel van de vrije markt. (Het voorbeeld van de geldzuivering werd in 1948 nagevolgd door de Duitse Bondsrepubliek.)

Maar de geldvoorziening kan ook te krap uitvallen. Of in keynesiaanse taal: de bestedingen kunnen te laag zijn. Nederland had in de eerste jaren een betalingsbalanstekort nodig, omdat we de middelen niet hadden voor de wederopbouw. We moesten een invoeroverschot aanvaarden en dat vraagt een dienovereenkomstige geldschepping. Er was dus, om het eens cru te zeggen, inflatie nodig om de Marshall-hulp te kunnen absorberen. Daar kwam dan nog bij dat de Marshall-hulp zelf, in de vorm van een tegenwaarderekening die overwegend voor schulddelging werd gebruikt, tot een flinke deflatie leidde. Zo ontstond een eigenaardig dilemma 12). Achteraf gezien is het, blijkens de voorspoedige gang van het herstel, aardig opgelost. Na 1952 deed het probleem zich niet meer voor, want de expansie zette toen door, hand in hand met een betalingsbalansoverschot 13).

Vanaf dat jaar was het zaak overbesteding te vermijden zonder dat de effectieve vraag te gering werd. Men was in die jaren eerder bang voor inflatie dan voor een terugkeer van de depressie der jaren dertig. De prijsstijgingen — tussen 1950 en 1960 zo'n 5% per jaar — voedden deze bezorgdheid. De redactie van *ESB* verwoordde haar (in het laatste nummer van 1952) door de uitdrukking: fietsen met zijwind. De windverwachting noemde zij matig tot krachtig, aanzwellend uit inflatoire richting. Deze weervoorspelling werd, zes jaar later, bevestigd en herhaald door G. Brouwers, die in zijn traditionele nieuwjaarskolom (*ESB* van 7 januari 1959) de sluipende inflatie aanwees als „ons grote onopgelost gebleven probleem”.

De Rijksbegroting werd scherp in het oog gehouden ten einde inflatoire tendensen snel te kunnen registreren. In 1946 begonnen we met een peil van de rijksuitgaven dat bijna de helft bedroeg van het nationale inkomen. Deze verhouding daalde aanvankelijk naarmate het inkomen steeg, en stabiliseerde zich vanaf 1950 op een niveau van 25%. Zo bleef het ongeveer tot 1963. Toch bleef de vrees voor overbesteding, gegeneerd door de openbare financiën, levendig. Met name H.J. Witteveen verwierf zich een zekere reputatie van oplettendheid omdat hij, vanaf 1953, in *ESB* een aantal commentaren op de Miljoenennota schreef, waarin hij concludeerde dat er van de begroting een inflatoire impuls uitging. Zijn keynesiaans-robertsoniaanse berekeningsmethode, de zogenaamde causale-impulsanalyse, werd op haar beurt kritisch gevolgd door een aantal beoefenaren van de geldtheorie. Zo ontspan zich (1954) in de kolommen van dit blad een levendige, maar voor buitenstaanders wat moeilijk te volgen, discussie over het monetaire evenwicht en de lokalisatie der monetaire storingsverschijnselen. De deelnemers waren Koopmans, Holtrop, Tinbergen en Links, en Witteveen. De geldtheorie die in Nederland toch kon bogen op een belangwekkende traditie, had niet eerder tot een zo opmerkelijke botsing der meningen geleid 14).

Ik zou graag op deze zaak ingaan, maar noodzakelijk is het niet. We kunnen bij de beoordeling van de bestedingssituatie in de jaren vijftig afstand nemen van de precieze impulsen en

letten op twee criteria, te weten werkgelegenheid en betalingsbalans, die het uiteindelijke resultaat aan het licht brengen. Zoals gezegd kon Nederland tussen 1952 en 1963 bijna voortdurend bogen op een betalingsbalanssurplus en op volledige werkgelegenheid; doch zulks met uitzondering van twee korte storingen. Gedurende die storingen was er iets mis met de bestedingen.

De eerste onevenwichtigheid was het gevolg van de Korea-crisis. Hierboven werd reeds vermeld dat in 1950 een prijsstijging op de internationale grondstoffenmarkt optrad, die onze betalingsbalans op twee manieren belastte; niet slechts de ruilvoet verslechterde, maar ook werden in het binnenland grondstoffen gehamsterd. Vandaar dat in 1951 een toenevend tekort op de lopende rekening viel waar te nemen. De regering begon de consumptie en de investeringen terug te dringen. Het tekort verdween in 1952. De voorraadvorming sloeg in haar tegendeel om. Maar toen nam de werkloosheid toe. Deze bevond zich in 1951 toch reeds op het niet lage peil van ruim 3% en schoot in 1952 naar de 4,7%. Dat wekte grote verontrusting. Er werden dan ook bestedingsverruimende maatregelen genomen. Daarbij kwam het effect van de watersnood in 1953. Het werkloosheidspercentage zakte naar 3,4% in 1953 en vervolgens naar 2,4% in 1954. De bestedingssituatie was weer in evenwicht.

In 1956 zette opnieuw zo'n korte golf in. De betalingsbalans werd passief, zij het met een beperkt saldo van f. 750 mln.; het volgend jaar bracht geen verbetering. Dus zette de regering een programma van bestedingsbeperking in gang. Het omvatte een loonstop die door de vakbeweging werd geaccepteerd. Dit beleid schoot over zijn doel heen. De overbesteding was toch al aan het verdwijnen en de vraag kreeg van de overheid nog een extra duw naar beneden. In het jaar 1958 vertoonde de betalingsbalans al weer een substantieel overschot (van ruim f. 1,5 mrd.) maar de werkloosheid die in 1957 nog 1,6% bedroeg, liep omhoog tot 3%. Dit bracht opnieuw enige

12) Het is in *ESB* van 5 mei 1955 beschreven door Ch. Glasz.

13) Het *Verslag over het jaar 1950* van De Nederlandsche Bank constateerde dat het herstel van het monetaire evenwicht „binnen ons bereik” lag en dat het herstel van betalingsbalansen evenwicht daar „met zekerheid op (zal) volgen”. Hier wordt dus de betalingsbalanspositie niet langer gezien als iets wat wordt gedictieerd door de noodzaak om te importeren en de onmacht om te exporteren, maar als een correlaat van de binnenlandse bestedingssituatie, die op haar beurt monetair wordt bepaald. Voorwaar een heel andere visie dan die van de eerste jaren na de bevrijding; de verschuiving in het denken kenmerkt de terugkeer naar een normaler toestand.

14) Het debat begon met twee artikelen van J.G. Koopmans (*ESB* van 9 en 30 juni 1954) waarin hij het DNB-jaarverslag over 1953 mild kritiseerde omdat daarin een te scherpe scheiding zou zijn gemaakt tussen de inflatoire werking van de schepping van secundaire liquiditeiten en de neutrale werking van lange leningen. Holtrop antwoordde op 1 en 8 september; hij bleef bij zijn mening, dat de centrale overheid niet inflatoir had gefinancierd. Witteveen analyseerde op 29 september de Rijksbegroting en noemde haar op grond van de impulsmethode inflatoir. Tinbergen en Links berichtten op 6 oktober dat zij in Nederland wel een enigszins ongewenste prijsstijging aanwezig achtten, maar dat deze uit het buitenland kwam en dat de situatie dus niet als inflatoir mocht worden bestempeld. Witteveen bestreed dit op 3 november en sprak over de begripsverwarring die er dreigde over het begrip monetair evenwicht: volgens DNB oefende de centrale overheid in 1953 voor f. 730 mln. deflatie (= geldvernietiging) uit, terwijl hijzelf, al rekenende, op f. 1 mrd. inflatie (impuls van de extra uitgaven minus belastingen) uitkwam. Tinbergen bemiddelde op 1 december en wees erop dat de definities afhingen van de doelstellingen van de monetaire politiek; Holtrop lette daarbij op de geldcreatie en Witteveen vooral op de betalingsbalans. Holtrop antwoordde op 15 december en begon met op te merken dat het te betreffen viel dat de discussie in *ESB* plaatsvond — dit blad werd immers in ruime kring gelezen, en zo mochten de mensen eens gaan denken dat er tegenspraak bestond tussen de autoriteiten. Vervolgens ontwikkelde hij een formeel model, wat, voor zijn doen, iets nieuws was. Het droeg duidelijk een monetair karakter en het keynesiaanse model van Witteveen werd gekritiseerd, o.a. omdat de inkomensmultiplier niet constant zou zijn. Witteveen had een laatste woord op 9 februari 1955. De strijd bleef onbeslist, maar had veel opgehelderd, o.a. dat monetaristen en keynesiaansen verschillend denken. Naderhand verschenen nog artikelen over dezelfde kwestie in *De Economist* (1955) van de hand van C. Goedhart, F.J. de Jong en H.W.J. Bosman.

ongerustheid, want het zou het begin van een diep dal kunnen inluiden. Maar dat gebeurde niet. In 1959 was de werkloosheid ingedamd tot 2,3%, om daarna verder te dalen tot 1%, wat dus eigenlijk wijst op een overspannen arbeidsmarkt. Die spanning nam in de jaren zestig nog verder toe; toen heerste voortdurend een zekere overbesteding, die echter niet tot grote invoeroverschotten leidde. Wel tot snelle groei en een loonexplosie, maar dat laatste verschijnsel kwam pas na 1963 opzetten. Het valt buiten het kader van dit artikel.

Uit de geringe omvang van deze twee korte golven mag worden geconcludeerd dat Nederland de jaren vijftig, wat de ontwikkeling van de bestedingen betreft, goed is doorgelopen. Maar dat kon alleen omdat de kleine golven gesuperponeerd waren op de sterke trend van de groei. En deze werd gedreven door de industrialisatie en de export.

De industrialisatie

Hoewel de industrialisatie achteraf een Nederlands succesnummer bleek te zijn, werd daar destijds toch sterk aan getwijfeld. In *ESB* van 5 mei 1955 klapte G. A. Kohnstamm enigszins uit de ambtelijke school door te onthullen dat er in juni 1945 op EZ een stafbespreking plaatsvond waar de meeste hoofden van dienst helemaal niet overtuigd bleken van de noodzaak van een sterk accent op de industriële expansie. Ik kan daar nog aan toevoegen dat de eerste schattingen van hetgeen er aan investeringen was vereist — ze werden gemaakt in 1948 — bij de toenmalige bewindsman een lichte ontsteltenis teweeg brachten. Dat moest maar eens opnieuw worden uitgerekend, vond hij, want zulke formidabele bedragen, dat haalden we nooit. En toen de eerste *Industrialisatienota* was verschenen vroeg F.W.C. Blom zich ongerust af (*ESB* van 30 november 1949) of dit schema niet thuishoorde in het dossier luchtkastelen.

Dat is dus ook in orde gekomen. De taakstellingen van de *Industrialisatienota's* (in totaal acht stuks, de laatste verscheen in 1963) werden bijna steeds overschreden. In totaal werd in deze periode ca. f. 30 mrd. in de industrie geïnvesteerd, waarvan meer dan de helft in de openbare nutsbedrijven, de metaal en de chemie. Dat was zo'n 7% van het nationale inkomen. Buiten de industrie werd nog eens hetzelfde percentage in de particuliere sector geïnvesteerd (en de overheid nam, samen met de woningbouw, een dergelijk bedrag voor haar rekening). Noch de afzet, noch de financiering bleken ernstige knelpunten op te leveren. Voor de financiering was in 1945 de *Herstelbank* opgericht (het werd geen „stropenbank” zoals sommigen voorspelden), in 1948 de *Nederlandsche Participatiemaatschappij* en in 1951 de *Export-Financieringsmaatschappij*. In het begin hielp de lage-rentepolitiek van minister Lief tinck misschien een beetje, maar het leeuwedeel der investeringen werd gefinancierd uit ingehouden winsten. Deze winsten konden zo ruim vloeien doordat de groei werd gecombineerd met een politiek van matige geldlonen. Verder hielpen belastingfaciliteiten zoals de versnelde afschrijving en de investeringsaftrek nog wat mee. Het is een situatie waar ondernemers met heimwee aan terugdenken. En niet alleen zij.

De industriepolitiek werd op verschillende manieren gevoerd. De kern ervan bestond uit „klimaatverbetering”, een moeilijk grijpbaar of navolgbaar iets. Ondernemers, vooral ook buitenlanders, werden ten departemente vriendelijk ontvangen. Tastbaarder was het werk van de *Herstelbank*, de aanleg van industrieterreinen door de gemeenten, de ideeën die TNO aan de bedrijven leverde, het werk van de *Rijksnijverheidsdienst* en van de *Economische Voorlichtingsdienst*. De opkomst van nieuwe producten en nieuwe produktiemiddelen is zonder twijfel een stuwende kracht geweest, maar het is een diffuus proces dat haast niet te beschrijven valt zonder in minuscule of indrukwekkende voorbeelden te vervallen. Vlak na de oorlog waren er opeens ballpoints te koop; in het midden van de jaren vijftig werd een groots opgezet koppelnet voor de elektriciteitsvoorziening ingericht; de haven van

Rotterdam werd op moderne wijze geoutilleerd en streefde naar de eerste plaats op de wereldranglijst, die in 1962 werd bereikt. Al deze dingen grijpen in elkaar, maar het diploma van de econoom voorziet er niet in dat we begrijpen hoe. Daarom ga ik eraan voorbij, met één uitzondering: er behoort iets te worden gezegd over de dramatische verschuiving in de energievoorziening. Zij heeft dieper in de Nederlandse economie ingegrepen dan welke andere technische ontwikkeling ook.

Kolen-olie-aardgas

Nederlands herrijzenis vond plaats op basis van kolen. In 1950 werd 70% van de vaderlandse energiebehoefte gedekt door steenkool. Deze werd deels ingevoerd, deels in Limburg door de kompels naar boven gehaald — een subcultuur, waar de buitenstaander weinig van begrijpt, zeker achteraf niet. Hoe is het mogelijk, dat generaties van mensen elkaar opvolgden bij zulk zwaar en gevaarlijk werk? Maar het was wel effectief. Het Nederlandse invoersaldo (invoer gedeeld door binnenlands verbruik) voor steenkool bedroeg in 1950 slechts 25%. In de jaren vijftig gingen we geleidelijk over op olie. Er kwam schot in de substitutie toen, in 1958, de prijs van stookolie onder de kolenprijs kwam te liggen. Bovendien verdrongen buitenlandse kolen de binnenlandse. De Nederlandse mijnen raakten toen economisch verplet, even verplet als de oudere mijnwerkers. Tegelijk met de vraag naar Nederlandse kolen daalde het aanbod van Nederlandse mijnarbeid. De *Beatrix* werd niet afgebouwd en de mijnsluitingen begonnen zich aan te kondigen. De regio Zuid-Limburg zou in de jaren zestig grondig veranderen.

De wassende stroom van goedkope, geïmporteerde olie vormde een prikkel voor de industrialisatie, als brandstof en als grondstof voor de petrochemie. Ook de transitohandel bloeide, wat men in Rotterdam terdege merkte. Rond 1960 was de verhouding kolen-olie ongeveer 50-50, en de verschuiving zou nog verder doorzetten. Er was intussen ook een Nederlandse olieproductie op gang gekomen. De *Nederlandse Aardolie Maatschappij* werd reeds opgericht in 1947. Zij droeg in 1960 nog slechts in beperkte mate — een procent of vijf — bij aan de energievoorziening, maar de fakkels, die in de buurt van Slochteren en elders in het land de omgeving verlichtten hadden een symbolische betekenis. Hier brandde het licht van de komende decennia.

Want aan het eind van de jaren vijftig begon het aardgas zich aan te kondigen. Het had al enige tijd in de Groningse bodem gezeten en de mensen hadden er altijd overheen gelopen. Door toedoen van de explorerende oliemaatschappijen werd duidelijk welke fantastische mogelijkheden zich voor een energiehongerige wereld openden. In 1960 was het gasaandeel in het energieverbruik nog slechts 1,3%; het zou met sprongen stijgen. Deze stijging kwam tot stand na 1963, en valt dus buiten het bestek van dit artikel. Maar de politieke grondslag werd nog juist in 1963 gelegd. Toen werd een samenwerkingsverband opgezet tussen Shell, Esso, DSM en de Staat der Nederlanden, een constructie van zodanige ingewikkeldheid, dat het haast niet meer is na te vertellen. Er was een maatschap (NAM/DSM) en er was de *NV Nederlandse Gasunie* (40% DSM, 10% Staat, 25% Shell, 25% Esso). De NAM zou het gas exploiteren ten bate van de maatschap, en het leveren aan de *Gasunie*, tegen een prijs die de minister van EZ moest goedkeuren. De Staat is voor 50% aandeelhouder in de Gasunie en zit voor 40% in de maatschap. In april 1963 werden de betreffende overeenkomsten in Wassenaar getekend. Minister De Pous trad namens de Staat op als zakenman en sloot het grootste contract, waar ooit een Nederlandse minister bij betrokken was. Het ging over een aardgasvoorraad, die toen op 400 mrd. kubieke meter werd geschat (later bleek er wat meer gas te zitten). De prijs was pak weg vier cent per kubieke meter, dus reken maar uit. In de loop van de jaren zestig begon het aardgas door het inmiddels aangelegde buizennet te vloeien en het geld stroomde de

schatkiest in. Twee derde van de baten kwam, langs diverse kanalen, aan het rijk ten goede. (Later werd ook deze parameter verhoogd, en 80% is nu een betere weergave van de relatie). In 1963 werd een solide financieel-technische basis gelegd voor de collectieve welvaart van de komende decennia, een overhevelingsmechanisme van indrukwekkende omvang.

Terwijl dit alles aan de gang was, werd er ook iets afgebroken. De Nederlandse loonpolitiek, bijna evenzeer een unicum in de beschaafde wereld als het aardgas van Slochteren, brokkelde af. Sommigen zien in deze samenloop geen toeval; of er inderdaad samenhang bestaat, valt moeilijk te zeggen. Ik denk van niet. Maar zeker is dat we, met de afschaffing van de loonpolitiek, een van de steunpilaren van de welvaarts-groei lieten omvallen.

Geleide loonvorming

Na de bevrijding moest er vaak worden geïmproviseerd, maar op het stuk van de lonen hadden we een stevige juridische basis, die reeds in 1945 te Londen was gelegd: het *Buitengewoon Besluit Arbeidsverhoudingen* (BBA). Ontslag van een werknemer kon alleen bij vergunning gebeuren, cao's golden alleen als de hantekening van het *College van Rijksbemiddelaars* er op stond, maar dan waren het ook maxima en wie ze overtrad betaalde zwart loon en was rijp voor boete en gevangenisstraf. Bovendien kon het College zelf loonregelingen treffen waar geen cao was.

Met dat systeem heeft Nederland tot 1963 een zeer eigensoortige loonpolitiek kunnen voeren. De draconische bevoegdheden van het College — aanvankelijk een gezelschap van hele en halve amateurs op loongebied, dat een tamelijk vrijblijvende plaats in het overheidsbestel innam — zouden gemakkelijk tot loondictatuur hebben kunnen leiden tegen de wensen van de sociale partners in. Het tegendeel geschiedde. Werkgevers en werknemers, verenigd in hun eigen particuliere *Stichting van de Arbeid*, werkten nauw met het College samen. Cao's werden vooraf in de Stichting besproken en soms kon men nauwelijks ontwarren wie de meeste invloed op een cao had gehad, de onderhandelaars, de Stichting of het College. Het was een mooi voorbeeld van de overlegeconomie. Vooral onder de welhaast hypnotische invloed van J.A. Berger, die in de jaren vijftig voorzitter was van het College van Rijksbemiddelaars, heerste er een bereidheid om tot overeenstemming te raken, die een huidige generatie misschien zal verbazen. Berger placht zich zelf overigens graag af te schilderen als de loopjongen van de Stichting.

De loonpolitiek was in die eerste tijd karig. Het reële loon lag na de bevrijding een stuk hoger dan de produktiviteit toeliet, zodat de produktiviteitsstijging die er was, niet in loonstijging mocht worden vertaald. In feite werden cao's afgesloten zonder zelfs maar nominale stijgingen. De nominale loonstijgingen werden simultaan voor iedereen gerealiseerd door middel van algemene loonmaatregelen. Deze zogenaamde loonronden kwamen niet voor de verantwoordelijkheid van het College, maar voor die van de regering. De loonronden maakten ongeveer de gestegen kosten van het levensonderhoud goed, en zulks ook nog vaak in de vorm van een gelijk bedrag voor iedereen; zo bijvoorbeeld de „Joekesgulden” van 1 november 1948. Het was een soort prijscompensatie-met-verder-niks, behalve dat hier en daar aanpassingen in de cao's tot stand kwamen die waren gericht op produktiviteitsbevordering. Ook de invoering van prestatie-loon en van werkclassificatie werden bevorderd.

De vakbonden waren het hiermee eens. Wel werd er vrij veel gestaakt in die tijd; de *Eenheids Vak Centrale* roerde zich. Maar de officiële bonden probeerden de arbeidsrust toch te bevorderen. Er mag thans, nu deze organisaties zozeer gekritiseerd worden wegens hun rol in de looninflatie, wel eens worden gememoreerd hoezeer de Nederlandse vakbeweging heeft bijgedragen tot de herwonnen welvaart. Zij heeft niet slechts ingezien dat werknemers niet opschieten met meer geld in het loonzakje als daar geen goederen tegenover staan, maar

ook dat produktiviteitsverhoging een typisch arbeidersbelang is, zulks in tegenstelling tot haar Britse zusterorganisaties. Karakteristiek is een artikel van D. Roemers, verbonden aan en later voorzitter van het NVV, in *ESB* van 17 juli 1947 waarin hij tariefloven bepleit, mits doorzichtig en mits de vakbonden meepraten in de tariefcommissies. Het is met name ook de invloed van mensen als Kupers, Oosterhuis, Roemers en Berger geweest die de produktiviteitsbevordering, ook via de loonvorming, mogelijk hebben gemaakt.

In het begin van de jaren vijftig kwam de loonpolitiek toch in moeilijk vaarwater. Onder invloed van de gebeurtenissen in Korea stegen de prijzen en het reële loon daalde. De midden-groepen — leraren, hogere ambtenaren — zagen dat hun welvaart tot onder het vooroorlogse peil was gedaald en uit hun midden steeg een knorrig gegrom op. Het was gericht tegen de nivellering, die inderdaad krachtig aan de gang was. Maar de voornaamste kritiek was van ideologische aard. Deze kwam merkwaardig genoeg niet uit de vakbeweging, maar van de politici en van de ondernemers. Daar had men iets tegen het dirigisme, en er werden plannen, zij het vage, beraamd om tot een vrijere loonvorming te geraken. Begin 1953 had de SER op uiterst behoedzame wijze geadviseerd: de organisatie van de loonvorming moest dezelfde blijven, maar een kleine meerderheid van de Raad vond dat er enige speelruimte moest komen tussen de door het College vastgestelde minima en maxima. Dit was de zogeheten „margepolitiek”. De vakbeweging was daar overigens in meerderheid tegen. Maar de werkgevers hielden vol dat loonronden verkeerd waren, en in juli gaven zij een verklaring uit dat aan zulke loonronden niet meer zou worden meegewerkt. In *ESB* verscheen een ongesigneerd artikel (26 augustus 1953; herdrukt in deze *ESB*) waarin de mogelijkheden voor een liberalisatie op een rijtje werden gezet. Overdracht van de loonvorming naar de pbo-organen werd daarin ontraden, net als de margepolitiek. Geadviseerd werd tot het losmaken van enkele bedrijfstakken of groepen van bedrijven uit het stelsel der plafonds. In oktober 1953 werd de Tweede Kamer geconfronteerd met de motie-Romme, die al het voorgaande in de wind sloeg en de regering uitnodigde op korte termijn het nodige te verrichten tot „vrijheidsverruiming in de loonvorming” om daarna de „overblijvende bevoegdheden over te hevelen naar de SER”. De motie werd niet in stemming gebracht, maar tekende de sfeer onder de confessionele en de liberale politici. De regering bleef met de kwestie alsnog zitten en voerde de motie niet uit. Er veranderde weinig en zeker niet in de juridische opzet.

Intussen was het reële loon na 1952 gaan stijgen. De betalingsbalans vertoonde immers een overschot, het herstel was voltooid en de loonronden werden scheutiger. Ook in de cao's zelf werd door onderhandeling meer en meer reële ruimte gerealiseerd. De reële lonen stegen tussen 1952 en 1963 met ongeveer één derde. De salarissen bleven daarentegen achter. De reële lonen lagen aanvankelijk zelfs onder het vooroorlogse niveau; in *ESB* van 3 februari 1954 laat B. Bolmeyer zien dat commizien een stukje lager zaten dan in 1940 en referendarissen een héél stuk.

Ook in ander opzicht was de consensus wankel en steekt de stemming in het binnenland eigenlijk wat mager af bij het internationale overleg over de Marshall-hulp. Want de werkgevers bleven voortdurend aandringen op een lossere en meer gedecentraliseerde besluitvorming. De loonpolitiek werd gesteund door de politieke constellatie van die jaren, waarbij de KVP en de PvdA samenwerkten, met name onder de leiding van W. Drees. Het hielp ook, dat geleidelijk werd begonnen met de opbouw van een systeem van sociale verzekeringen. De Algemene Ouderdomswet (AOW) van 1957 en de Algemene Weduwen- en Wezenwet (AWW) van 1959 waren vruchten van de samenwerking tussen deze partijen. De sociale uitkeringen, die in 1950 nog slechts 7% van het nationaal inkomen bedroegen, waren in 1963 tot 12% geste- gen. De politieke rust had zijn weerslag op de atmosfeer van de loonvorming, maar deze rust was geringer dan zij in de herinnering van velen lijkt te zijn.

In december 1958 kwam een eind aan de rooms-rode

coalitie. Het conflict ontstond tussen minister Hofstra en de kamermeerderheid over de vraag of enkele tijdelijke belastingverhogingen voor één jaar dan wel voor twee jaar zouden worden verlengd — zo op het oog de futielste van alle denkbare meningsverschillen, maar er zat natuurlijk meer achter. Een van die irritaties lag bij de loonpolitiek. Bij de Partij van de Arbeid was men nogal trots op het Nederlandse systeem en velen beschouwden het voortdurend ondermijnen daarvan door confessionele politici als een kwalijke zaak.

Het nieuwe kabinet wilde wel liberaliseren, maar wist niet hoe. Een SER-advies van juli 1962 bracht ook al geen helderheid, want dat behelsde enerzijds een uiterst ingewikkeld compromis, dat tot stand was gebracht door bemiddeling van dr. Holtrop, en anderzijds een minderheidsstandpunt van de liberale werkgevers. Zij waren warme voorstanders van vrije lonen, maar niet op dat moment en ze leken dus op Augustinus, die graag van de zonde verlost wilde worden, zij het niet meteen. In deze politiek weinig overzichtelijke situatie ging de staatssecretaris van Sociale Zaken, B. Roolvink, zich op hardhandige wijze met de loonvorming bemoeien. Zijn streven was het afdempen van de looninflatie, een mooi doel, maar Roolvink schoot er ver overheen. Hij begon zelfs aanwijzingen te geven aan het College van Rijksbemiddelaars, houdende de maximale loonsverhogingen die men mocht toestaan. Deze gloednieuwe gedragslijn viel in slechte aarde. Het College veinsde de staatssecretaris niet te begrijpen, waarop deze zijn richtlijnen „toelichtte”, en na een hernieuwde insubordinatie „nader toelichtte”. De sfeer in Haagse kringen begon heel koel te worden.

Terwijl deze twisten aan de gang waren, besloot een werkgever in de Amsterdamse haven de loonplafonds openlijk te trotseren. Dat gebeurde in 1963 en het was een noviteit; zwarte lonen kwamen weliswaar veel voor, vooral in de bouw, maar dan min of meer besmuikt. De oproep tot wetsovertreding vond ampel navolging. Dit betekende in feite het einde van het Nederlandse systeem. Juridisch bleef het Buitengewoon Besluit Arbeidsverhoudingen bestaan, maar het College had geen greep meer op de loonvorming. De arbeidsmarkt was trouwens zeer oververhott. Omdat dit artikel 1963 als tijdgrens heeft, hoef ik niet te beschrijven wat daarna gebeurde, maar ik wil toch graag even memoreren dat 1964 een loonstijging met 15% te zien gaf. Na de explosie van het stelsel explodeerden de lonen.

Het is zeer verleidelijk om het Nederlandse systeem van loonvorming in de jaren vijftig aan te wijzen als een van de verklaringen van het Nederlandse wonder. De looninflatie (dat is de stijging van de nominale lonen boven de arbeidsproductiviteit) was heel gering, ik schat hooguit een procent of vijftig over de hele periode 1945-1963. Inderdaad hadden we toen concurrerende loonkosten, snelle groei, vooral van de export, een stug doorzettende industrialisatie, en een arbeidsinkomensquote van rond de 70%. (Kom daar nu eens om.) Maar de wetenschappelijke eerlijkheid gebiedt ons op te merken, dat onze buurlanden, zonder het profijt ener geleide loon- en prijspolitiek, toch ook heel aardige groeicijfers wisten te bereiken. Goed, zij hadden misschien weer een ander comparatief voordeel: Duitse werkkraft, Franse planificatie (met behulp van een scherp gedirigeerd kredietstelsel), Belgisch improvisatietalent. Waarschijnlijk hadden wij het in de jaren vijftig zonder de loonbeheersing ook wel gehaald;

maar de expansie was trager geweest. Vrij zeker waren we, als we hadden vastgehouden aan de geleide loonvorming, nu in een gunstiger positie geweest, want we zijn thans het duurste land ter wereld. Maar ook dat scenario is opgeborgen in de „archives-si” en er valt weinig over te berichten.

Toch blijft één conclusie wel verantwoord, namelijk dat nominale loonmatiging zeer wel te rijmen valt met een behoud van de relatieve positie van de arbeid in de inkomensverdeling. Het reële inkomen per hoofd steeg in de periode 1950-1963 met 50%, het reële vrij besteedbare loon met 30%. Het verschil wordt ongeveer verklaard door de gestegen inkomens van de niet-actieven, want de arbeidsinkomensquote werd eerder groter dan kleiner (van 72% naar 73,5%). Aangezien het vermoeden gerechtvaardigd is dat de productiestijging via de matige nominale lonen is gestimuleerd, mogen we gerust staande houden dat de Nederlandse arbeiders er door de geleide loon- en prijspolitiek op vooruit zijn gegaan en niet achteruit, zoals thans wel wordt gemeend.

Lessen voor de jaren tachtig?

Natuurlijk zou ik graag opbouwende lessen trekken uit de bemoedigende periode van snel herstel en beginnende bloei. Zo in de geest van: „We kunnen uit de put van de jaren tachtig komen als we maar willen. Mits we, net als destijds, soberheid betrachten, het bestedingsevenwicht handhaven, ons een geleide inkomenspolitiek laten welgevalen 15), de overheidsuitgaven stabiliseren op een kwart van het nationale inkomen, eendrachtig samenwerken en vooral internationaal de handen ineenslaan”. Maar helaas moet aan dat rijtje voorwaarden nog het een en ander worden toegevoegd. Wil Nederland uit de huidige economische moeilijkheden raken, dan is bovendien vereist dat de landen om ons heen groeipercentages aan de dag leggen die niet onderdoen voor hetgeen we zelf beogen; dat er winstherstel zal optreden en dat de ondernemers daarop reageren met investeringen; dat het internationale monetaire bestel enigermate ordelijk in elkaar zit, hetgeen onder meer wil zeggen dat er zich geen valutaoverschotten ophopen bij landen met een lage bestedingscapaciteit; dat, op kritieke momenten, een groot genereus land of een groep van genereuze landen bereid kan worden gevonden om valutakorten af te dekken in de orde van grootte van 4% van het nationale inkomen, dat is dus onder huidige verhoudingen zo'n twaalf miljard gulden per jaar; en bovenal dat er nog zoiets geheimzinnigs voorhanden zou zijn dat „elan” of „creativiteit”, of vertrouwen in de toekomst genoemd wordt. Aan sommige van deze condities is vandaag de dag niet voldaan, en de vergelijking met de periode 1945-1963 gaat daarom niet op.

Maar niettemin. Het feit blijft toch bestaan, dat het Nederlandse „mirakel” — tussen aanhalingstekens, want wonderen bestaan niet — zich echt heeft voorgedaan en dat we de trendmatige groei vanuit een diep dieptepunt weer hebben opgevat en zelfs naar boven hebben omgebogen. De trend bestaat evenmin als de mirakels, als de mensen er niet voor zorgen. Die mensen van nu verschillen niet zoveel van de mensen van toen. Wie wil, kan daaruit moed putten voor de toekomst. En wie dat te lichtzinnig vindt — de Nederlanders mogen dan dezelfde zijn gebleven maar de omstandigheden zitten tegenwoordig tegen; of, wat een andere veelgehoorde opvatting is, de Nederlanders zijn in hun nadeel veranderd — kan ter vertroosting terugzien op een fascinerende periode uit onze geschiedenis.

J. Pen

15) Een sterk staaltje van wat destijds kon: ten einde de betalingsbalanscrisis van 1951 te bezweren werd een reële inkomenskorting met 5% ingevoerd. Daar legden de mensen zich bij neer. Hun consumptiepeil lag toen op een derde van het huidige. De tijden zijn veranderd.